

Коваль О. П.,

Львівський державний університет фізичної культури

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНА НАСТІЛЬНОГО ТА ВЕЛИКОГО ТЕНІСУ

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз термінів сфери тенісу. Увагу зосереджено на дослідженні функціонування термінів, та їх лексико-семантичних процесах: омонімія, синонімія та полісемія. Шляхом залучення загальноживаних слів простежено появу емоційно забарвлених термінів-професіоналізмів.

Ключові слова: семантична структура, дефініція, професіоналізми, синонімія, омонімія.

В статье проведен структурно-семантический анализ терминов сферы тенниса. Внимание сконцентрировано на исследовании функционирования терминов, и их лексико-семантических процессах: омонимия, синонимия, полисемия. Путем привлечения слов из разговорной речи, прослежено появление эмоционально окрашенных терминов – профессионализмов.

Ключевые слова: семантическая структура, дефиниция, профессионализмы, синонимия, омонимия.

The article deals with structural and semantic analysis of tennis terms. The study is devoted to the research of term functioning and such lexico-semantic processes as: homonymy, synonymy and polysemy. Based on colloquial speech there appear terms for professional use.

Key words: semantic structure, definition, terms for professional use, synonymy, omonymy.

Сьогодні у світі спостерігається поштовх інтересу до сфери спорту, та спортивних ігор, що пов'язано передовсім із проведенням чемпіонату футболу Європи у Польщі та Україні, та літніх Олімпійських ігор у Лондоні. Ігрові види спорту, зокрема: теніс, настільний теніс, бадмінтон, привертають увагу засобів масової інформації, та користуються широкою популярністю серед глядачів і вболівальників. Саме цим і пояснюється актуальність об'єкта дослідження – термінологія тенісу та настільного тенісу.

Предметом дослідження є семантичні та когнітивні особливості функціонування термінів підмови тенісу та настільного тенісу. Мета статті – дослідити дефініцію та дескрипцію терміна у спеціальних словниках, та їх функціонування у спеціальній літературі, простежити вплив спортивного дискурсу на появу нових термінів та фіксація їх у лексикографічних джерелах. Матеріалом дослідження слугували корпуси словників (див. Список лексикографічних джерел). До аналізу залучено 546 термінів великого тенісу, та 282 терміни настільного тенісу.

Поставлена мета статті зумовила вирішення таких завдань:

– виокремити для аналізу корпус найуживаніших та найпродуктивніших термінів у сфері великого та настільного тенісу;

– проаналізувати їх дефініції, дескрипцію та семантичну структуру зазначених термінів;

– описати когнітивні та функціональні параметри зазначених термінів.

Для аналізу термінів настільного та великого тенісу застосовуємо такі методи: лексико-семантичний компонентний аналіз, метод аналізу словникових дефініцій, та дескрипцій, методика “значення – смисл”, когнітивний аналіз, метод кількісного аналізу, та інші.

Процес постійного поповнення та збагачення лексичного фонду мови здійснюється завдяки появі та утвердженню нових термінів, що відповідно сприяють виникненню нових понять у науковій, професійній спортивній сферах, та складають основу певної термінології. Такої думки дотримуються відомі вчені. Так, за визначенням Лінгвістичного енциклопедичного словника В. Н. Ярцевої – “термін входить в загальну лексичну систему мови, лише завдяки конкретній термінології” [9, с. 508], а Б. Н. Головін вважає, що – “термінологія – співвіднесена із сферою професійної діяльності (областю знань, техніки, культури) є сукупністю термінів, пов'язаних один з одним на понятійному, лексико-семантичному, слотовірному, та когнітивному рівнях” [1, с. 5].

Проблеми дослідження семантики терміна присвячені праці як українських так іноземних термінологів: Ю. Д. Апресяна, О. С. Ахманової, С. Г. Бархударова, В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, В. Г. Гака, В. М. Грязнової, Ю. Н. Караулова, Г. П. Немец, А. А. Реформатського, L. Hoffman, E. Wiister та ін., дослідження яких охоплюють різні аспекти творення та функціонування термінів, вивчення їх понятійно-концептуальних параметрів, актуалізації їх семних конкретизаторів у мові-риципієнті тощо. Сюди додамо праці таких дослідників-термінологів як: Л. Ю. Буянової, Н. В. Васильєвої, Б. Н. Головіна, В. Б. Гольдберг, В. П. Даниленко, Р. І. Дудка, А. С. Д'яківа, Т. Л. Канделаки, Т. Р. Кияка, І. С. Квітко, К. А. Левковської, В. М. Лейчика, Д. С. Лотте, Н. В. Подольської, А. В. Суперанської, та ін.

Спортивна термінологія належить до мови спеціальних потреб (LSP) – мінімальною одиницею якої виступає термін [3, с. 21], основні визначення якого доцільно навести у цій статті. Так Лейчик В. М. вважає, що “термін є об'єктом низки наук, кожна з яких намагається виокремити його суттєві ознаки” [5, с. 21]. Дотримуємося визначення Т. Л. Канделаки, що “термін це лексична одиниця, яка потребує дефініції” [4, с. 7].

Загальновідомо, що утворені на базі загальноживаної мови (термінологізація), терміни складають вагомую частину загального термінологічного корпусу мови, які на відміну від слів загальноживаної, первинної сфери, представляють сферу вторинної номінації. Як зазначає В. В. Суперанська – “термінологічна номінація завжди вторинна відносно загальної номінації. В загальноживаній мові майже усе вже названо. Проте у спеціальних сферах постійно потрібні нові назви” [7, с. 82].

Безперечно, що у підмові настільного та великого тенісу більшість термінів також утворені шляхом термінологізації, що виникають на основі загальноживаної лексики, які за словами В. М. Лейчика є “мовним субстратом

терміна” [5, с. 30], або як зазначає А. С. Д’яків “лексичною сировиною” [3, с. 107] майбутнього терміна. Термін стає елементом терміносистеми, втрачаючи попереднє нетермінологічне значення, де експресивні, образні, та інші моменти стають конотацією терміна, та присутні в його змістовій структурі [5, с. 37].

Проілюструємо вищезазначене на таких прикладах:

Оксфордський тлумачний словник описує слово *open* як – *not closed allowing things or people go through* [12, с. 887] – *відкритий, що дозволяє проходити через щось*, є “мовним субстратом” терміна. У великому тенісі *open* – отримало *a sporting contest or tournament that anyone can enter* – *спортивні змагання, або турнір, які кожен може відвідати*. Воно набуло нового термінологічного значення: *зустріч, відкриті змагання* внаслідок зміни свого семантичного обсягу. В цьому сенсі Д. С. Лотте зазначає, що: “коли для побудови терміна беремо готове слово, то здійснюється його, спеціалізація, тобто воно позбавляється одного значення, а отримує більш ширше значення” [6, с. 11]. У нашому випадку сема *відкритий (для всіх)* є мотивованою у виборі цього терміна, та у спортивних виданнях вживається як у своєму вихідному, так і термінологічному значенні: скажімо

– *At the US Open I won a tough match against Petrova and did something original* – *На відкритих змаганнях Америки я перемогла у напруженій грі проти Петрової і зробила децю оригінальне (так Андреа Петковіч описує свій дивний танець переможця)* [14, с. 31, issue 14].

Отже лексема *open* у прямому та термінологічному вияві зазнає термінологізації через поцес метафоризації.

Терміни у підмові тенісу здебільшого виникають внаслідок лексико-семантичного способу номінації, які подаємо нижче:

– на основі метафоричного перенесення, та є найчисельнішими серед термінів цієї підмови: *tennis/ table tennis chop* – *підрізати, різаний удар*; *crowd(tennis)* – *міснити, притишкати м’яч*; *drive(tennis)* – *сильний, замашний удар, кручений удар*;

– морфологічним способом номінації – суфіксальні та префіксальні утворення термінів *umpire* – *суддя*; *player* – *гравець*;

– конверсії *receive* (*приймати подачу*) – *receiver* (*приймаючий*);

– синтаксичним способом – утворення термінів-словосполучень, наприклад- *alternate game(tennis)*- *непарна гра (гейм)*, після якої гравці міняються сторонами; *angled shot(table tennis)* – *косий удар*;

– морфолого-синтаксичним способом – словоскладанням (*Backhand* – *удар зліва*) та аббревіацією (*ITTF* – *International Table Tennis Federation* – *міжнародна федерація з настільного тенісу*).

У поодиноких випадках зустрічаємо запозичення з інших мов (зокрема французької), переважно на початковому етапі формування термінології. Приклади таких запозичень розглянемо нижче:

– так у великому тенісі термін *love* – *a zero score* – *0 в сітці*, появився внаслідок запозичення із французької. Етимологія цього слова, походить від значення *love*-*любов*, та немає нічого спільного з його термінологічним значенням, порівняємо із французької, де *l’oeuf* – *яйце*. У даному випадку відбувається перенесення за схожістю форми, так як 0 за формою нагадує яйце, та супроводжується метафоризацією його первинного значення. Наприклад: *De Voelt played two very good sets to lead the match two sets to love and leading 2-0 in the third* – *Де Воелт зіграв два вдалі сетти і лідирував у грі зігравши два сетти в нічию(0-0), та переміг у третьому сеті із рахунком 2-0* [14, с. 89 issue 1].

– термін *tenis*, також походить із французької (*tenez* – *візьми, бери*).

Оскільки початково у цю гру грали перекидаючи м’яч руками, де перед подачею гравець вигукував “*tenez*”- *приймай, бери*. З часом слово еволюціонувало у назву гри, відому як *tennis*. Наприклад: *The aim of tennis is to send and return the ball over the net into the court* – *Завданням гри у теніс є послати та відбити м’яч через сітку у межах корта* [15, с. 6].

– *raquet* – *ракетка*, запозичене із французької, де м’яч відбивали руками (долонею). З метою запобігти травмуванню, руку обмотували тканиною, що мала назву *ruqatwas*, звідки назва, оскільки ракетка подібна за формою до великої долоні. Наприклад: *The aim of the player must therefore be to ensure the racket face meets the ball at the appropriate angle to send the ball over the net and into the court* – *Завданням гравця є відбити м’яч ракеткою під відповідним кутом, щоб він перелетів через сітку і приземлився у межах корта* [15, с. 6].

– термін *deuce* – *нічия рахунок “по 40”*, у цій ситуації для визначення переможця потрібно розіграти 2 додаткових очка, де французьке слово *deux* – *означає 2*.

У наведених вище прикладах спостерігаємо “повне запозичення”, що ілюструє пристосування іншомовного слова до фонетико-морфологічних та семантичних особливостей мови-реципієнта. У цьому сенсі А. С. Д’яків розрізняє “повну та часткову асиміляцію” [3, с. 109].

Інші дослідники акцентують увагу на методі дослідження терміна, через функціонування терміна [2, с. 33-39]. Зокрема В. М. Лейчик розрізняє декілька сфер функціонування термінів: у словникових дефініціях, у спеціальних текстах, в науково-популярних текстах, та в текстах ЗМІ. Дослідник слушно вважає, що “первинною сферою функціонування терміна є тексти, в яких використовуються терміни, а сферу фіксації (термінофіксуючі тексти), в яких терміни перебувають в ідеальних умовах, називає вторинною” [5, с. 146-148]. З такою позицією дослідника ми цілком погоджуємось, оскільки аналіз семантики спортивної термінолексики підмови тенісу у словниках, їх дефініція, дискрипція дозволяє розкрити їх семантичний обсяг, як це проілюстровано на прикладах нижче:

Наприклад:

– *backhand* – *a stroke with the back of the hand facing toward one’s opponent* [11, с. 12] – *удар по м’ячу, що летить зліва (удар, при якому кисть, що стискає ракетку, спрямована до м’яча тильною стороною)*.

Узус цього терміна у спеціальних спортивних текстах ілюструє його ширшу семантику.

– *One of the longest-running debates in tennis concerns the backhand* – *Одне із спірних питань у тенісі стосується виконання удару зліва*.

– *More difficult to hit slice backhands since you aren't used to letting go with one hand* – *набагато важче виконувати "обрубаний" удар зліва, оскільки ви ще не звикли виконувати його однією рукою* [14, с. 67-68 issue 11].

Як бачимо у спеціальному тексті термін семантично насичений уточнюючими елементами, утворюючи "видові кореляти основного поняття" [8, с. 10], тобто термінологічні словосполучення.

Б. Н. Головін розрізняє "вільні, стійкі або фразеологічні словосполучення" [1, с. 45]. Такі словосполучення відносимо до вільних, оскільки узагальнене слово, яке виражає конкретне поняття, уточнене за допомогою інших. У журналі *Sports Engineering* (1998), у статті **The sweet spots of a tennis racquet**, зустрічаємо пояснення термінологічного сполучення *sweet spot*: *The sweet spot of a tennis racquet is often identified, especially by manufacturers and their advertising agents, as the impact point that imparts maximum speed to the ball.* – *Середина тенісної ракетки, як часто визначають виробники, та рекламні агенти, це точка удару, яка надає найбільшій швидкості м'ячу* [13, с. 63]. Таке терміносполучення відносимо до стійкого, тому що окреслене ним поняття не виводиться із його складових. Адже "у словосполученнях такого типу безпосередня спрямованість терміносполуки на "предмет – поняття" ускладнює виокремлення семантичного центру" [1, с. 47].

Для термінів тенісу притаманні такі ж лексико-семантичні процеси, як і для загальноживаних слів (полісемія, омонімія та синонімія). Як стверджує В. М. Лейчик, "такі слова розпадаються всередині термінології на семантичні омоніми – їх значення розходяться і закріплюється за одним із понять" [5, с. 108].

Для прикладу термін *tie*:

1) *an equal score in a game or match* – *рівний рахунок.*

With the match tied at 5-5 it was Klaasen's turn to panic a bit – *3 рахунком матчу у 5-5, для Клаасена прийшла черга трішки похвилюватись* [14, с. 69; issue 9].

2) *in the Davis Cup means an elimination (or knockout) round* – *раунд турніру (у змаганнях на Кубок Девіса).*

In 2008 he withdrew from a tie against Argentina at the last minute – *У 2008 він в останню хвилину відмовився від раунду у турнірі проти Аргентини* [14, с. 76; issue 15].

У термінології тенісу зустрічаємо також слова-синоніми, які поділяємо на такі, що виражають одне поняття, та такі, що різняться його відтінками [1, с. 53]. Скажімо:

– *open* – *a sporting contest or tournament that anyone can enter* – *змагання, які кожен може відвідати;*

– *match* – *a sporting contest between opponents* – *змагання між суперниками;*

– *rubber* – *a match in Davis Cup* – *змагання на Кубок Девіса;*

– *tie* – *elimination (or knockout) round in Davis Cup* – *відбірковий турнір у змаганнях на Кубок Девіса.*

Слова *open*, *match*, *tie*, *rubber* виражають одне і те ж поняття змагання, проте виражають різні відтінки значення від загального, що стосується спортивного змагання загалом (*match* – *a sporting contest between opponents* – *змагання між суперниками*), до конкретного, спеціалізованого (*rubber* – *a match in Davis Cup* – *змагання на Кубок Девіса*). Наступні приклади ілююструють слова, як абсолютні синоніми, чи терміни-дублети:

– *action=spin* – *refers to the rotation of the ball after it is struck by the racket* – *дія, яка сприяє обертву м'яча (оберт м'яча);*

– *referee=umpire* – *an official who oversees the play in a game* – *людина, яка наглядає за дотриманням правил гри (суддя змагань);*

У контексті "Yes, I ran into one of those immovable objects called a referee"

Andy Roddick on his clash with a line umpire – *Так, я зіткнувся одним із тих "нерухомих предметів", що називається рефері, так Енді Родік прокоментував свою сутичку із суддею на лінії.* [14, с. 14 issue 13]

– *set point=set ball* – *a point that wins a set* – *розіграш вирішального очка в сеті;*

– *spank=flat* – *it refers to a flat, fast-paced groundstroke* – *плоский, швидкий удар після відскоку (плоский удар м'яча);*

– *drop volley=stop volley* – *a gentle volley that just clears the net* – *несильний удар, що ледь торкнувся сітки (укорочений удар з льоту).*

За нашими спостереженнями у термінології настільного та великого тенісу існують терміни подібні між собою за написанням та звучанням; (*backhand, forehand, volley, smash, rubber etc.*), проте один і той же термін у різних контекстах передає інше смислове поняття:

– *rubber (table tennis)* – *the racket covering* – *накладка*

– *rubber (tennis)* – *a match in Davis Cup* – *змагання на Кубок Девіса*

– *smash (table tennis)* – *extremely fast, powerful stroke used against short high returns* – *надзвичайно швидкий, сильний удар, який використовується для повернення коротких високих подач – гасити (гас)*

– *smash (tennis)* – *a powerful overhead stroke hit downward* – *потужний удар по м'ячу над головою зверху вниз.*

Згадане явище номінується у термінології як міжгалузева омонімія. Як зазначає А. В. Суперанська – "склад загальної та спеціальної лексики дублюється за рахунок омонімічних одиниць, що співвіднесені у різних системах з різними поняттями та різними назвами" [7, с. 30]. Кожен із поданих термінів відноситься до певної термінології, отже утворює термінологічне поле, яке заміняє йому контекст. У термінології настільного та великого тенісу є поняття, що відображають, як правило, загальні поняття, та характерні для різних ігрових видів спорту.

Наприклад:

– *ball* – *(general) the round or oval object of varying size, shape, and composition with which a game or sport is played* – *круглий, або овальний предмет, різного розміру, форми та структури, що використовується для гри у спорті (м'яч);*

– *grip* – *(general) the manner in which a player holds a cricket bat, golf club, tennis racket, or the like* – *спосіб, у який гравець тримає биту у крикеті, ключку у гольфі, ракетку у тенісі (хватка);*

– *lob* – *(general) a hit or kick that sends the ball in a high arc, usually for strategic reasons, for example to score a*

goal – удар рукою, або ногою, який підкидає високо дугою м'яч, переважно використовується, для того, щоб забити гол (свічка, високо підкинутий м'яч);

– *round robin* – (general) a tournament in which each competitor competes once with each of the others – турнір, у якому кожен учасник зустрічається з іншими учасниками (колова система змагань).

На відміну від нормативних термінів, професіоналізми створюються для того, щоб надати емоційного забарвлення термінам, урізноманітнити їх мовні засоби. У лінгвістичному енциклопедичному словнику Ярцевої зазначається, що "професіоналізми – слова і словосполучення, притаманні представникам певної професії, або сфери діяльності" [9, с. 403], що зрозумілі у вузькопрофесійній сфері. А. В. Суперанська зазначає, що "професіоналізми вказують на зовнішні найбільш характерні ознаки іменованого предмета, тому слугують просторічними еквівалентами наукових номенів" [7, с. 74]:

– *bageljob* – a set won in six straight games (from resemblance of the loser's zero score to a bagel) – отримати бублика (програш з рахунком 6:0)

– *breadstick* – a situation where in the player either wins or loses with a set 6-1, as 1 has a breadstick shape – гра, у якій гравець програє, або перемагає з рахунком 6-1 (оскільки 1 за формою нагадує французьку булку);

– *fry* – refers to the score 6-1 (whereby the shape of 1 is similar to a fried potato) – гра з рахунком 6-1 (оскільки 1 нагадує жарену картоплину);

– *hacker* – a poor player – поганий гравець;

– *love-five* – colloquial term for a score of love-fifteen – розмовна назва рахунку 0-15.

– *moonball* – colloquial term for a very high lob – розмовна назва для дуже високо підкинутого м'яча.

Проведений лексико-семантичний аналіз термінів підмови тенісу та настільного тенісу дав можливість дійти таких висновків:

- терміни, які обслуговують дані види спорту виникають здебільшого шляхом термінологізації, на основі лексичних одиниць загальнонавчальної мови, що свідчить про їх соціальний характер, інтерес до них із боку суспільства;

- ключову частину досліджуваних термінів утворено шляхом метафоричного переносу, та запозичення, які допомагають зрозуміти походження та функціонування спеціальних термінів;

- дослідження термінів у плані їх функціонування показує вплив спеціального контексту на появу термінів. У текстах, терміни виявляються динамічніше, вони уточнюються завдяки іншим елементам, утворюють терміносполуки.

- термінам притаманні такі лексико-семантичні процеси, як: омонімія, синонімія та рідше полісемія.

- на основі наукових понять, шляхом залучення слів із розмовної мови, виникають емоційно забарвлені еквіваленти термінів – професіоналізми.

Література:

1. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М. : "Высшая школа", 1987. – 103 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М. : "Наука", 1977. – 246 с.
3. Дяков А. С. Основы терминотворения. Семантические та социолінгвістичні аспекти / А. С. Дяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Видавн. дім "КМ Академія", 2000. – 218 с.
4. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки; АН СССР. Ком. Науч.-техн. терминологии. – М. : "Наука", 1977. – 167 с.
5. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
6. Лотте Д. С. Как работать над терминологией. Основы и методы. Академия наук СССР. Комитет научно-технической терминологии. – М. : "Наука", 1968. – 63 с.
7. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; Отв. ред. Т. Л. Канделаки; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1989. – 243 с.
8. Шмелёва О. Ю. Терминологические процессы в синхронии и диахронии (на материале английского языка). – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 120 с.
9. Ярцева В. Н. Лингвистический Энциклопедический словарь – М. : "Советская Энциклопедия", 1990. – 682 с.
10. Dictionary of Sport and Exercise Science / A & C Black _ London 2006 – 258 p.
11. Dictionary of Sports and Games Terminology / Adrian Room Edited by Mc Farland and Company Inc. – Jefferson, North Carolina, and London 2010. – 188 p.
12. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English / A S Hornby Edited by Sally Wehmeier. – Oxford University Press 2000. – 1538 с.
13. Sports Engineering – Blackwell Science Ltd., 1998.
14. Tennis World International. – MatchballTennis (Pty) LTD Issues 1-15.
15. Tennis – Prepared for the Royal Navy in association with the Lawn Tennis Association / Produced by Education and Youth Limited, London.